

Előszó

A Tanulmányok Budapest Múltjából — a Főváros által kiadott legpatinásabb és legrangosabb kiadványsorozat — jubileumi, 25. kötetét tartja kezében az olvasó.

Egykori megálmodói — köztük Sipőcz Jenő polgármester, Némethy Károly tanácsnok, Budó Jusztin főlevéltáros — évkönyvnek szánták a kiadványt; terveik maradéktalan megvalósulása esetén ez a mostani már a 64. kötet lenne a sorban.

A Tanulmányok Budapest Múltjából sorsa azonban híven tükrözi a főváros történetét, dicsőségét és nyomorúságát egyaránt. Az első tíz kötet még a szerkesztők tervei szerint valóban évkönyvként jelent meg, 1943 után azonban előbb a világháború, majd a kommunista diktatúra tette lehetetlenné a soron következő kötetek kiadását. Így hosszú szünet után a sorsfordítónak látszó 1956-os évben jelenhetett meg az újabb, a 11. kötet. Ezt követően rendszertelen időközökben láttak napvilágot a Tanulmányok; jónéhány közülük jelentősen hozzájárult a magyar történetírás fejlődéséhez. Vörös Károlynak Budapest legnagyobb dualizmuskori adófizetőjéről szóló három tanulmánya például nemcsak a hivatalos ideológia polgárelenességével szállt szembe, hanem valóságos iskolát teremtett a történészek ifjú generációjában.

A rendszerváltás sem hozott automatikusan radikális változást, a Tanulmányok sorsában, hiszen immár az előző kötet megjelenése óta is öt teljes év telt el.

Nagyan fontosnak tartom, hogy Budapest Főváros Levéltára és a Budapesti Történeti Múzeum elszánta magát a hagyomány következetes folytatására, és közös erőfeszítéssel megkísérli feltámasztani a sorozatot, méghozzá évkönyvként.

A kiadóknak, szerkesztőknek nemcsak azzal a problémával kell szembenézniük, hogy elő tudják-e teremteni a soron következő kötethez szükséges pénzt, hanem azzal is, hogy képesek lesznek-e évről évre tartalmas írásokat publikálni. Hajdani elődömnök Sipőcz Jenőnek a sorozat 1932-es első kötetéhez írott előszavában megfogalmazott kívánságát szereném újból felidézni:

„Legyen ez a kötet s a netalán következők is, otthona a várostörténeti részletkutatásnak, megnyitva hasábjait azok előtt, akiknek mondanivalójuk van a kettős város múltjához. Ha az eredményeket hátráltatja a tudat, hogy azok alkalmas közzététel hiányában közkinccsé nem válhatnak — mint eddig éppen a várostörténet művelőinél láthattuk —, ezzel ellentétben bennünket biztasson a remény, hogy egy ilyen alkalom megteremtésével talán az eredményeket szaporítjuk, siettetjük.”

Budapest, 1996. szeptember

Demszky Gábor

TANULMÁNYOK

VÁROSVEZETŐ ELIT PESTEN A XVIII–XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A XVIII. század végi- XIX. század eleji Pest városvezető elitjével, azaz a pesti városigazgatás tagjaival eddig csak elvélve foglalkozott a társadalomtörténet. Ez alkalommal szeretnénk néhány adalékkal hozzájárulni e réteg társadalmi hátterének, származásának, mobilitásának, vagyoni viszonyainak, végül pedig műveltségének, gondolkodásmódjának jobb megismeréséhez.

Munkánk forrása Pest város tisztségviselőinek három időpontból – 1775-ből, 1792-ből és 1802-ből – származó fizetési listája volt.¹ A városi tanács tagjainak és a városi tisztségviselőknek nagy kicserélődése az említett első két időpont között ment végbe, ezért az 1792-es és az 1802-es listán előforduló nevek nagy hányada azonos. A három forrásban mintegy 300 név szerepel. Ebből kilencvenhét személyt határoztunk meg a városvezető elit tagjaként azon az alapon, hogy ezek az emberek voltak azok, akik a város hatalmi pozícióit birtokolták, döntöttek a város ügyeiben, illetve befolyással lehettek ezekre a döntésekre.

Az említett közel száz hivatalnok nagy része nem vett részt közvetlenül a hatalom gyakorlásában, mivel a város ügyeiben való döntés joga viszonylag kevesek kezében összpontosult. A különféle tisztségek jelentőségének megértéséhez hasznos lesz röviden áttekinteni a pesti városigazgatás akkori szerkezetét.

A városban a hatalom a belső tanács kezében koncentrált. Ennek tagjai a három legmagasabb tisztség betöltője: a polgármester, a bíró és a városkapitány, valamint a 11 tanácsos. A belső tanács hatásköre gyakorlatilag a polgárságot érintő minden ügyre kiterjedt; a polgári és büntető igazságszolgáltatásra, a város vagyonának kezelésére, árva- és gyámügyek intézésére, valamint a polgárjog adományozására. A belső tanács választás kizárásával, saját tagjai közül jelölte ki a város két országgyűlési követét is. Tisztújításra 2–3 évenként került sor; a polgármestert, a bírót és a városkapitányt a tanácsosok közül, a tanácsosokat kezdetben a külső tanács, majd a választópolgárság soraiból választották.

A külső tanács eredetileg 24 tagból állt. E testület feladata volt a közvetítés a belső tanács és a polgárság között (a belső tanács által hozott rendeletek végrehajtása stb.). 1731-től a külső tanács 100 taggal egészült ki, ekkortól fogva a 124 tagú testületet „választó-, ill. választott polgárság”-nak hívták. E testület elsősorban tisztújítás idején játszott szerepet, mivel ők választották a város vezető tisztségviselőit (a fent említett rendben). A választópolgár cím életfogytiglanra szólt. A város autonómiája súlyos csorbát szenvedett 1755-ben: ekkortól, császári rendeletre, a főbb városi állásokra és a választópolgárságra való kijelölés egy tisztújítási királyi biztos egyedüli jogköre lett, illetve üresedés esetén a következő tisztújításig ő töltötte be ezeket a tisztségeket.

A belső tanács alá tartoztak a város különböző szakhivatalai: az ügyészség, a számvevőség, a telekhivatal, az árwapénztár stb. Ezek eleinte egy-egy tisztségviselő által elfoglalt posztok voltak, majd a XVIII. század során hivatalokká bővültek. A XIX. század elején a városi lakosság és az elintézendő ügyek számának megnövekedésével e hivatalok alkalmazottainak száma és differenciáltsága is egyre nőtt.²

A városigazgatási tisztségviselők közül tehát csak a belső tanács tagjainak volt igazi hatalma. Azonban a különféle városi hivatalok vezető posztjainak betöltése, még ha formálisan csak végrehajtó funkció volt is, azzal járt, hogy az illető tisztségviselő erős befolyással lehetett a szakhivatalába